

Drept civil

УДК 347.9

ЗУСТРІЧНИЙ ПОЗОВ ЯК СПОСІБ ЗАХИСТУ ПРАВ ВІДПОВІДАЧА В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ

Анна КОЦЮРУБА

аспірант кафедри правосуддя

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Досліджено правову природу і особливості інституту зустрічного позову як спеціального права відповідача та одного з основних способів захисту його прав у цивільному судочинстві України. Проведений аналіз юридичної літератури щодо правової природи зустрічного позову, звертається увагу на особливості його законодавчого закріплення та застосування. Висвітлено окремі проблемні питання правозастосування інституту зустрічного позову та розроблено рекомендації щодо удосконалення нормативних основ його функціонування на практиці.

Ключові слова: зустрічний позов, відповідач, цивільне судочинство, способи захисту, спеціальні права відповідача, зустрічні вимоги.

COUNTERCLAIM AS A SPECIAL WAY TO PROTECT THE RIGHTS OF THE DEFENDANT IN THE CIVIL JUDICIARY OF UKRAINE

Anna KOTSIURUBA

Postgraduate Student at the Department of Justice of Taras Shevchenko National University of Kyiv

The legal nature and features of the institute of counter claim as a special right of the defendant done of the main ways to protect his rights in civil proceedings of Ukraine are studied. The analysis of the legal literature on the legal nature of the counterclaim, draws attention to the peculiarities of its legislative consolidation and application. Some problematic issues of law for cement of the institute of counterclaim are high lighted and recommendations for improving there gulatory frame work for its operation in practice are developed.

Keywords: counterclaim, defendant, civil proceedings, methods of protection, special rights of the defendant, counterclaims.

CEREREA RECONVENȚIONALĂ CA MODALITATE DE PROTEJARE A DREPTURILOR INCULPATULUI ÎN CADRUL PROCEDURILOR CIVILE DIN UCRAINA

Sunt studiate natura juridică și caracteristicile institutului de cererere convențională ca drept special al inculpatului și una dintre principalele modalități de a-și proteja drepturile în cadrul procedurilor civile din Ucraina. Analiza literaturii juridice cu privire la natura juridică a cererii reconvenționale atrage atenția asupra particularităților consolidării și aplicării sale legislative. Sunt evidențiate unele probleme ale aplicării legii ale institutului de cererere convențională și sunt elaborate recomandări pentru îmbunătățirea cadrului de reglementare pentru funcționarea sa în practică.

Cuvinte-cheie: cererere convențională, inculpat, proceduri civile, metode de protecție, drepturi speciale ale inculpatului, cereri reconvenționale.

Відповідач наділений цілим рядом загальних (ст. 43 ЦПК) та спеціальних суб'єктивних цивільних процесуальних прав. Правовідповідача на пред'явлення зустрічного позову слід віднести до групи спеціальних цивільних процесуальних прав відповідача (п. 3 ч. 2. ст. 49 ЦПК) разом з такими правами як: 1) визнати позов (всі або частину позовних вимог – п. 1 ч. 2 ст. 49 ЦПК); 2) подати відзив (ст. 174, 178 ЦПК) та заперечення відповідача на відповідь на відзив позивача (ст. 180 ЦПК); 3) подати заяву

про перегляд заочного рішення (ст. 284 ЦПК); 4) звернутися із заявою щодо зустрічного забезпечення (ст. 154 ЦПК) [2, с. 19], адже цими правами наділений лише відповідач. Хоч це спеціальне право відповідача і закріплене ЦПК, його юридична природа досі по-різному оцінюється процесуалістами.

Актуальність теми дослідження пояснюється недостатністю вивчення інституту зустрічного позову в цивільному судочинстві з огляду на проведеному судову реформу 2017 року.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Право відповідача на зустрічний позов було предметом дослідження таких вчених-процесуалістів як: С. С. Бичкова, І. О. Журба, Н. Л. Бондаренко-Зелінська, М. А. Гурвич, Н. О. Кіреєва, Ю. В. Навроцька, Г. Л. Осокіна, І. В. Пасайлюк, О. С. Пепеляшков, Р. В. Попов, Т. В. Сахнова, О. А. Шурина і ін. Проте, на сьогодні, тема дослідження стала особливо актуальною і такою що потребує теоретичних напрацювань для подальшої імплементації в законодавство.

Метою статті є визначення правової природи зустрічного позову як одного із основних способів захисту прав відповідача.

Традиційно в доктрині цивільного процесуального права розрізняють дві форми реалізації права відповідача на захист від первісного позову: заперечення проти позову та зустрічний позов. Зустрічний позов – це такий спосіб захисту відповідача проти пред'явленого позову, який виступає гарантом забезпечення принципів змагальності та рівності сторін в цивільному процесі.

Право відповідача на захист разом з правом позивача на звернення до суду є рівнозначними елементами єдиного поняття права на судовий захист, що виходить з принципу здійснення судочинства на основі рівноправ'я сторін, закріпленого в Конституції України, а також з принципу справедливого судового розгляду і права на ефективний засіб захисту, передбачений у Конвенції про захист прав людини і основних свобод [3, с. 83-84].

У доктрині цивільного процесуального права досить різняться погляди науковців у питанні: **зустрічний позов – це процесуальна форма, спосіб чи засіб захисту прав відповідача в цивільному судочинстві?** Законодавчого закріплення цих понять чинним ЦПК не передбачено, лише ст. 5 Загальних положень ЦПК визначено способи захисту які застосовуються судом. Більшість вчених-процесуалістів вживає ці терміни як синоніми, частина вчених їх ототожнює чи визначає один термін через інший, окремі з них їх розрізняють та виділяють сутнісні особливості. У зв'язку з цим, вважаємо доцільним навести власні обґрунтування з цього питання.

У теорії цивільного процесуального права є кілька підходів до визначення **цивільної процесуальної форми**. Одні дослідники ототожнюють її виключно з основними формами цивільного процесуального права, інші вважають, що процесуальна форма є цивільним процесом і її зміст розкривається через процесуальну діяльність суду і учасників процесу, а також через форму процесуальних документів. Разом з тим варто пам'ятати,

що при розкритті сутності цивільної процесуальної форми не слід забувати про встановлені законом гарантії її дотримання [4, с. 27]. Зокрема, С. С. Бичкова називає зустрічний позов – цивільною процесуальною формою захисту інтересів відповідача [5, с. 41]. Проте в ЦПК такого поняття як «процесуальна форма захисту» не закріплено, зустрічаються лише такі як: грошова, письмова, електронна, паперова форми; форма процесуальних документів (заяв, судових рішень, доручення та ін.); форма дискримінації; форма спільних та закритих нарад. На нашу думку, в теорії цивільного процесуального права ми можемо називати зустрічний позов процесуальною формою захисту в широкому сенсі, яка в собі поєднує багато компонентів, проте, зрозуміло що законодавчого підкріплення цей термін не має.

Слід зазначити, що формулювання **«засоби»** захисту прав відповідача серед досліджуваних понять є найбільш вживаним науковцями галузі цивільного процесуального права. Зокрема, Т. В. Сахнова, І. В. Пасайлюк, О. О. Лабань, Н. Л. Бондаренко-Зелінська, П. В. Гопкін, О. А. Шурина, К. Ю. Пуданс-Шушлебін та інші називають зустрічний позов – процесуальним засобом захисту прав відповідача.

Академічний словник української мови під засобом визначає: 1) прийом, якусь спеціальну дію, що дає можливість здійснити що-небудь, досягти чогось; спосіб; 2) те, що служить знаряддям у якій-небудь дії, справі; 3) механізми, пристрої і та ін. необхідні для здійснення чого-небудь, діяльності; 4) гроші, матеріальні цінності, достатки [6, с. 307]. Виходячи з цих визначень засобу, некоректно інститут зустрічного позову назвати дією чи прийомом, знаряддям та пристроєм. Інструментарій захисту та знаряддя ми можемо назвати засобом захисту але в зовсім іншому виді судочинства – кримінальному. В тексті ЦПК зустрічаються лише технічні засоби, засоби масової інформації, аудіотехнічні, засоби зв'язку, транспортні засоби, засоби доказування, проте нічого не сказано про засоби захисту прав. До речі, ні в чинному ЦПК, ні в ЦПК до реформування, не було визначено такого поняття як «засоби захисту», але є законодавча вказівка (ст. 5 ЦПК) щодо способів захисту прав, свобод та інтересів, які застосовуються судом. Тому є досить незрозумілим чому в теорії цивільного процесу словосполучення «засоби захисту прав» настільки вживане.

Зокрема, Р. В. Попов, визначає зустрічний позов як процесуальний спосіб захисту прав відповідача [7, с. 64]. В словнику термін «спосіб» визначений, як «певна дія, прийом або система прийомів,

яка дає можливість зробити, здійснити що-небудь, досягти чогось» [6, с. 578]. Спосіб захисту прав відповідача – це система правових прийомів, за допомогою яких відповідач може реалізувати своє право на захист в цивільному процесі. Очевидно, що в теорії цивільного процесу зустрічний позов можна називати цивільною процесуальною формою захисту, а при застосуванні цього інституту – способом захисту прав відповідача. Визначення зустрічного позову як засобу захисту прав відповідача вважаємо некоректним і таким що створює термінологічну плутанину.

Юридична природа права на пред'явлення

3П. Процесуалісти досі по-різному оцінюють юридичну природу права на пред'явлення зустрічного позову: перші – що зустрічний позов має самостійний характер; другі – що це похідне право, яке насамперед виконує функцію захисту інтересів відповідача; треті – прихильники змішаного типу, – що зустрічний позов містить самостійну вимогу і одночасно є способом захисту прав відповідача. Згодні з авторами останньої позиції що зустрічний позов обов'язково повинен мати самостійну вимогу і, по своїй природі, є способом захисту прав відповідача та забезпечує процесуальну рівність сторін при розгляді справи.

Для того щоб визначити юридичну природу і місце зустрічного позову, необхідно, перш за все, виділити основні ознаки цього поняття, серед яких є: 1) самостійний характер вимоги; 2) виконання функції захисту проти первісного позову; 3) одночасний розгляд в одному провадженні з основним позовом [8, с. 43]. Важливо пам'ятати, що процесуальна складова зустрічного позову вкрай важлива, оскільки він є зустрічним лише в судовому процесі, де заявлений первісний позов, в іншому випадку – він виступає позовною формою захисту прав відповідача. Саме така ознака як «зустрічність» характеризує і виділяє цю інституцію.

Існування інституту зустрічного позову дає можливість більш повно дослідити відносини між сторонами, винести правильне та не суперечливе рішення, вирішити в одному провадженні два позови, здійснивши таким чином правосуддя швидше, економлячи час учасників процесу. Зокрема, М. Й. Штефан вказує на те, що зустрічний позов полегшує розгляд взаємних вимог сторін, виключає можливість для позивача запобігти одночасному задоволенню справедливих вимог відповідача, сприяє економії процесуальних засобів, дає суду можливість правильніше та всесторонньо вивчити взаємовідносини сторін, а також виключити можливість винесення протилежних рішень [9, с. 226]. Наприклад, позивач подає позов про стяг-

нення заборгованості за договором, а відповідач може звернутися із зустрічним позовом про визнання недійсним такого договору [9, с. 284]. Чи у випадку, коли позивачем був поданий цивільний позов про поділ майна подружжя (а саме будинку), а відповідач подає зустрічний позов щодо поділу цієї такої спільного майна як меблі. В цих випадках очевидно, що спільний розгляд таких позовів є абсолютно доцільним та зручним механізмом для учасників цивільного процесу.

Зустрічний позов характеризується такими особливостями як: 1) спеціальна підсудність (може бути поданий лише до суду за місцем розгляду первісного позову); 2) суб'єкт (при подачі зустрічного позову сторони змінюють своє початкове становище: відповідач із зустрічного позову стає позивачем, а первісний позивач перетворюється у відповідача); 3) мета (захист від первісного позову); 4) умови (позов заявляється у вже розпочатому процесі, який ініційовано первісним позовом); 5) часові межі (пред'явлення зустрічного позову обмежено в часі).

Варто погодитися з С.С. Бичковою, яка визначає зустрічний позов як самостійні вимоги відповідача, пред'явлені ним до позивача в порядку і строки, встановлені законом, для спільного їх розгляду з первісним позовом у межах одного і того самого провадження у цивільній справі [5, с. 42].

Зустрічний позов є одним із спеціальних процесуальних способів захисту прав відповідача, який полягає в одночасному задоволенні власних вимог до позивача, так і в захисті від первинного позову, але ні в якому разі не направлений на «паралізацію» вимог позивача. Також пред'явлення зустрічного позову не змінює первісного цивільного процесуального правового статусу сторін у справі, а тільки ускладнює його, додаючи окремі елементи процесуального статусу протилежної сторони.

Звичайно ж, не в кожній цивільній справі відповідач може мати самостійні вимоги щодо предмета спору, а отже, і пред'являти зустрічний позов. Таким чином, використання цього засобу захисту є не тільки необов'язковим, а й у деяких випадках – неможливим [11, с. 34].

Згідно з ч. 2 ст. 193 ЦПК зустрічний позов приймається до спільного розгляду з первісним позовом, якщо обидва взаємопов'язані і спільний їх розгляд є доцільним, зокрема, коли вони виникають з одних правовідносин або коли задоволення зустрічного позову може виключити повністю або частково задоволення первісного позову. Таким чином, процесуальний закон вказує на такі умови прийняттям судом зустрічного позову:

1) взаємозв'язок первісного і зустрічного позовів; 2) доцільність спільного розгляду цих позовів. У старій редакції кодексу (ч. 2 ст. 123 ЦПК) до реформи 2017 р. була передбачена ще одна умова для подачі зустрічного позову – «вимога зарахування зустрічних вимог за позовами». Тепер вона відсутня. Отже, подача зустрічного позову для взаємозаліку з первісним вже заборонена.

По своїй правовій природі зустрічний позов це позовна заява відповідача до позивача в межах одного провадження, адже на зустрічний позов розповсюджуються всі ті вимоги що й до позовної заяви. Проте, позовна заява визначена в ЦПК як перша заява позивача по суті справи, а зустрічний позов, як спеціальне право відповідача. Першою заявою по суті справи для відповідача є відзив. Зустрічний позов подається у строк подання відзиву, який не може бути меншим 15 днів з дня вручення ухвали про відкриття провадження у справі (ч. 1 ст. 193 ЦПК). Виникає питання: якщо відповідач подає зустрічний позов то чи потрібно подавати цей відзив? З одного боку в зустрічному позові можуть бути викладені ті самі заперечення проти позову що і у відзиві плюс самостійна вимога відповідача. Але наперед невідомо, чи прийме суд своєю ухвалою зустрічний позов, проте в разі залишення зустрічного позову без руху чи його повернення (ч. 2 ст. 194 ЦПК), суд тоді не матиме процесуального документа зі сторони відповідача. Слід розуміти, що якщо відповідач подає зустрічний позов, то в його інтересах подати і відзив на позовну заяву. А якщо позивач скористається правом на десять запитань в позовній заяві, то відповідачу потрібно надати ще такий процесуальний документ як заява свідка (ст. 93 ЦПК). У таких випадках відповідачу важко буде обійтися без правової допомоги щоб належним чином захистити свої інтереси. З одного боку, перехід до письмового провадження видається досить чітко визначений та зручний для суду, а з іншого – він значно ускладнює доступ до правосуддя відповідачу як особі, що хоче захистити свої права.

Якщо ми визначаємо зустрічний позов як самостійну вимогу і спосіб захисту відповідача проти заявленого позову, то зустрічна позовна заява може містити як самостійну вимогу відповідача, так і заперечення проти заявленого позову (відзив). Тому, у випадку подання відповідачем зустрічного позову, вбачаємо необхідність законодавчого визначення можливості подачі замість двох процесуальних документів – лише зустрічного позову який міститиме заперечення проти позову відповідно до вимог законодавства. А в разі залишення без руху чи повернення зустріч-

ного позову, керуватися викладеними в ньому запереченнями проти позову.

Виникає також абсолютно доречне питання, чому законодавець не відніс зустрічний позов до заяв по суті справи, адже по своїй суті зустрічний позов – це позовна заява відповідача, яка так як і відзив, відповідь на відзив чи заперечення відповідача передбачена як право (подача відзиву в окремих випадках може бути передбачена як обов'язок – ч. 4 ст. 174 ЦПК). Єдина суттєва різниця між зустрічним позовом і відзивом полягає в правових наслідках: зустрічний позов може бути залишений без руху, або повернутий, а за відсутності відзиву суд вирішує справу за наявними матеріалами. Як зазначає О. А. Шурина: «позивач може опинитися в гіршому становищі, ніж він був до пред'явлення позову. Зокрема, у разі подання відповідачем відзиву найбільш невідгідним наслідком для первісного позивача може бути лише відмова в позові, тоді як під час подання відповідачем зустрічного позову наслідком не обмежується відмовою в позові, оскільки у відповідача є самостійна вимога яка може бути задоволена.» [12, с. 132].

Залишилася неврегульованою ЦПК ситуація, чи має можливість відповідач подати зустрічний позов, якщо позивач змінить предмет чи підставу позову. Останнє він може робити, подавши письмову заяву до закінчення підготовчого засідання, а якщо справа розглядається за правилами спрощеного позовного провадження – не пізніше ніж п'ять днів до початку першого судового засідання. Об'єктивно, що відповідач після зміни предмета чи підстави первісного позову, не буде мати можливості подати зустрічний позов, оскільки строк для подачі відзиву давно мине. Тому виходом для нього з цієї ситуації, буде подача заяви про поновлення строку для подачі зустрічного позову, з врахуванням вимог, викладених в ч. 4 ст. 127 ЦПК [10, с. 285].

Неодноразово в теорії цивільного процесу піднімалося питання щодо можливості пред'явлення первісним позивачем зустрічного позову на зустрічний позов відповідача. На нашу думку, хоч в процесуальному законодавстві не передбачена така можливість і не встановлено заборони, проте, навіть гіпотетично це значно ускладнюватиме процес розгляду справи і не відповідатиме основним завданням які лежать в основі зустрічного позову. Також суддя може це розцінити як зловживання процесуальними правами відповідно до положень статті 44 ЦПК.

Подання зустрічного позову стало за новозміненим ЦПК (ч. 4 ст. 193 ЦПК) підставою для переходу зі спрощеного до загального позовного про-

вадження. З одного боку, це логічно виправдано, тому що існування обґрунтованого зустрічного позову вже фактично свідчить про його складність, проте, може певним чином викликати труднощі для позивача, адже тоді буде застосовуватись зовсім інша процедура, яка вимагає обов'язкове залучення адвоката, інші ставки судового збору та зумовлює інші супутні обставини.

У цивільному процесуальному законодавстві також немає відповіді на запитання, чи має право відповідач пред'являти зустрічний позов до третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, за її позовом. Юридична природа зустрічного позову свідчить про те, що він здійснює функцію захисту від позову первісного позивача, адже треті особи не є сторонами у спірному матеріальному правовідношенні [13, с. 8]. На думку деяких процесуалістів, оскільки зустрічний позов є способом захисту прав відповідача, останній має право пред'являти позов не тільки до позивача, а й до третьої особи яка заявляє вимоги щодо предмета спору. Зокрема, варто погодитися з О. А. Шурина, яка вважає доцільним доповнити ст. 193 ЦПК положенням про те, що зустрічний позов може пред'являтися як до первісного відповідача, так і до третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору [12, с. 133].

Висновки. Дослідження юридичної природи права на пред'явлення зустрічного позову, дозволило дійти висновку, що зустрічний позов в доктрині цивільного процесуального права доцільно вживати як спеціальний спосіб захисту прав відповідача, а не як засіб захисту його прав. Зустрічним позовом слід вважати самостійні вимоги відповідача, пред'явлені ним до позивача у порядку і строки, встановлені законом, для спільного їх розгляду з первісним позовом у межах одного провадження у цивільній справі.

Зустрічний позов – це спосіб забезпечення рівності сторін в цивільному процесі, і тому необхідно законодавчо забезпечити найбільш зручний та дієвий механізм використання цього інституту. Хоча внаслідок проведеної судової реформи інститут зустрічного позову зазнав суттєвих змін, які з огляду на зроблений нами теоретичний аналіз мають більше позитивний характер, але, на жаль, не вирішила всіх проблем, які виникають при використанні цього інституту.

Список використаної літератури

1. Цивільний процесуальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України: кодекс від 18.03.2004,

редакція від 23.05.2020 [Електронний ресурс] – режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.

2. Коцюруба А.І. Особливості цивільного процесуального правового статусу відповідача/А.І.Коцюруба // Підприємство, господарство і право. -Київ:ТОВ «Гарантія», 2019,№ 9.-С.16-21.

3. Журба І.О. Відповідач у цивільному процесі та способи захисту його прав: актуальні питання // Наука і правоохорона. – 2014. - № 2 – С. 83-84.

4. Захарова О. С. До питання про цивільну процесуальну форму / О. С. Захарова // Вісник Академії адвокатури України. - 2009. - Число 2. - С. 27-30.

5. Бичкова С.С. Зустрічний позов як цивільна процесуальна форма захисту інтересів відповідача. // Вісник Верховного Суду України. – 2010. - № 10 – С. 41-44.

6. Словникукраїнської мови: в 11 томах. — Том 3,1972, Том 9, 1978.

7. Попов Р.В. Процесуальні способи захисту прав відповідачів в адміністративному процесі, дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.07/ Р.В. Попов – Київ, 2017.-224с.

8. Пятилетов И.М. Защитаинтересовответчика в советскомгражданскомпроцессе. – М., 1990. – 83 с.

9. Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України: Академічний курс; Підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. — К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2005. — 624 с.

10. Цивільний процесуальний кодекс України [Текст]: наук. практ. комент. / [Й.Г. Богдан та ін.]; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. Акад наук вищ. шк. України М.М. Ясинка. - Київ: Правова єдність: Алерта, 2018. - 602 с.

11. Бондаренко-Зелінська Н.Л., Гопкін П.В. Окремі питання захисту прав та інтересів відповідача в цивільному процесі / Н.Л. Бондаренко-Зелінська, П.В. Гопкін // Університетська наукова записка. – 2015. – №1. – С.27-37.

12. Шурина О.А. Зустрічний позов у цивільному процесі 2018 Науковий вісник Херсонського державного університету 1 (3), 131-134.

13. Гусаров К.В. Проблемы гражданской процессуальной правосубъектности: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Константин Владимирович Гусаров; Нац. юрид. акад. Украины им. Ярослава Мудрого. – Харьков, 2000. – 201 с.

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРА

КОЦЮРУБА Анна Іванівна,
аспірант кафедри правосуддя Київського
національного університету імені Тараса
Шевченка;

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

KOTSYURUBA Anna Ivanivna,
Post gradu ate Student at the Department of Justice of
Taras Shevchenko National University of Kyiv;
Anya_1717@ukr.net